ДИНАМІКА ЗРОСТАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР НАПРИКІНЦІ 1950-Х РОКІВ

ГРЕЧЕНКО Володимир Анатолійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та українознавства, Харківський національний університет внутрішніх справ, заслужений працівник освіти України

ORCID:http://orcid.org/0000-0002-6046-017

ЯРМИШ Олександр Назарович - доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри теорії та історії держави і права, Національна академія Служби безпеки України, заслужений юрист України

ORCID: http:// orcid.org/0000-0002-4811-4520

УДК 343.9:[343.37+343.55](477) «195»

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.1.9

Кінець 1950-х років в історії протидії злочинності в Українській РСР характеризувався впровадженням нової кримінально-правової доктрини, перетвореннями системи правоохоронних органів, певною демократизацією та оптимізацією їхньої діяльності, що впливало на динаміку злочинності. У 1955-1958 рр. криміногенна ситуація погіршувалася, кількість злочинів, у тому числі тяжких, зростала. Збільшення злочинності відбувалося за рахунок зростання кількості проявів кримінальнокараного хуліганства, вбивств, крадіжок та інших видів розкрадань, але більше всього зросла кількість згвалтувань та інших статевих злочинів, проте менше стало випадків бандитизму. Більшість злочинів вчинялася на ґрунті пияцтва, особами, які мали низький освітній рівень, а також рецидивістами. Узагальнення практики роботи органів МВС свідчило про наявність значної кількості випадків, коли особа, яка потрапила в місця позбавлення волі за дрібні злочини, після відбуття покарання вчиняла тяжкі злочини, причому із залученням до їхнього вчинення молодих людей та осіб, які раніше не були засуджені. Кримінальна статистика тих часів свідчила, що посилення репресій і винесення суворіших судових вироків щодо засуджених не вплинули на зменшення загальної кількості вчинених злочинів. Зростання злочинності в цей період було досить логічним і пояснювалося наслідками широкої та недиференційованої амністії кримінальних злочинців ще 1953 року. Крива злочинності в період 1955-1960 рр. у своєму розвитку зазнала значних змін, пов'язаних з деякою лібералізацією радянського режиму в цей час, з ослабленням контролю держави за громадським життям та поведінкою людей, із суттєвими змінами кримінальної політики, кримінального законодавства та судової практики. Це стимулювало тенденцію переходу злочинності в СРСР на еволюційний шлях та її розвиток за загальносвітовими законами, тобто вона почала зростати скоріше, ніж зростало населення. Згодом почали утворюватися «ножиці» між зростаючою злочинністю та кримінально-правовим контролем (кількість виявлених правопорушників, засуджених, ув'язнених), і хоча у 1959 р. ситуація дещо поліпшилася, число злочинів зменшилося, проте з 1960 р. починається їхнє нове зростання.

Ключові слова: Україна, 1950-ті роки, злочинність, міністерство внутрішніх справ, міліція.

Постановка проблеми

Протидія злочинності – одна з найважливіших функцій держави, яка пов'язана з діяльністю компетентних державних органів щодо реагування на злочинність як соціальне явище, усунення та відвернення

негативних для суспільства наслідків. Ця діяльність має різні аспекти, постійно вдосконалюється, впроваджуючи передовий світовий досвід, але разом з тим спирається на досвід минулого як позитивний, так і негативний. Розвиток злочинності на різних етапах історії мав свої особливості та провідні тенденції, про які можна судити зі статистичних даних динаміки злочинності в той чи інший період. Цікавим для дослідника та повчальним з точки зору досвіду протидії злочинності є час другої половини 1950-х років, коли радянська держава переживала період часткової лібералізації свого політичного режиму, намагалася змінити свою кримінально-правову політику та засоби боротьби зі злочинністю. Про ці процеси свідчить динаміка розвитку злочинності в цей період, аналіз якої дає можливість визначити ступінь ефективності державної політики в цій сфері.

Стан дослідження проблеми

Певні аспекти цієї проблеми знайшли своє висвітлення в монографії Греченка В.А. і Ярмиша О.Н. «Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 – серпень 1962 рр), яка побачила світ 2024 р. [1]; книзі «Керівники Харківської міліції / поліції (1918–2021 рр.) [2]; дисертаціях Саблука С.А. [3], Геруса М. М. «Кримінальне судочинство в УРСР у післявоєнний період (1945-1958 рр.)» [4], Чернеги А.П. «Правове регулювання діяльності органів міліції Української РСР у 1956–1985 рр.» [5]; статті Греченка В.А. «Діяльність міліції Української РСР щодо протидії злочинності в кінці 1950-х років» [6].

Мета та завдання дослідження

Автори поставили собі за мету на основі аналізу статистичних даних та фактів проявів загальнокримінальної злочинності в Українській РСР у кінці 1950-х років, проаналізувати динаміку розвитку злочинності в цей період. Ця мета конкретизується в таких завданнях:

- виявити, як вплинула часткова лібералізація радянського політичного режиму та зміни в кримінально-правовій політиці держави в цей час на динаміку розвитку злочинності;
- розглянути причини та умови зростання злочинності в цей період;
- виокремити основні тенденції в її розвитку на цьому історичному етапі;
- охарактеризувати заходи, які вживалися владою для зменшення кількості злочинів.

Наукова новизна дослідження

Уперше в історико-правничій науковій літературі комплексно досліджено динаміку розвитку злочинності наприкінці 1950-х років. Набули подальшого розвитку положення щодо впливу змін у політиці держави та соціально-економічних умов життя населення на зростання злочинності. Доповнено характеристику впливу рецидивної злочинності цих років на її загальне зростання. Додатково, порівняно з попередніми подібними дослідженнями, проаналізовано зв'язок між зростанням населення СРСР та зростанням злочинності в країні.

Виклад основного матеріалу

З 1955 року в Українській РСР спостерігалося поступове зростання злочинності, яке досягло свого піку у 1958 р., коли число злочинів у всій країні склало 897542 (на 5,9 % більше, ніж у 1945 р., або на 49,6% більше, ніж у 1954 р.) і в 1959 р.- знову спад (зареєстровано 614552 злочини – на 22,9% менше, ніж у 1945 р.).

Збільшення злочинності у 1958 р. відбулося за рахунок зростання кількості проявів кримінальнокараного хуліганства (+89 % стосовно 1954 р., вбивств – +95 %, крадіжок та інших видів розкрадань (+39,1 %), але більше всього зросла кількість згвалтувань та інших статевих злочинів, проте менше стало випадків бандитизму на 55,6% [7, арк. 86.]

Загалом, за даними прокуратури УРСР, у 1957–1958 рр. відбулося подальше значне зростання кількості особливо небезпечних злочинів, до яких зараховувалися в тому числі й розкрадання соціалістичної власності. При цьому відзначалося різке зростання кількості рецидивів. З практики роботи органів МВС було відомо багато ви-

падків, коли особа, яка потрапила в місця позбавлення волі за дрібні злочини, після відбуття покарання вчиняла тяжкі злочини, причому із залученням до їхнього скоєння молодих людей та осіб, які раніше не були засуджені. За свідченням працівників міліції, посилення репресій і винесення більш жорстких вироків не вплинули на зменшення загальної кількості вчинених злочинів. За даними МВС УРСР, у 1955 р. було притягнуто до кримінальної відповідальності 83017 осіб, засуджено до виправно-трудових робіт –118389, у 1956 р. – 101410 і 96738, у 1957 р. – 114547 і 65134, за 9 місяців 1958 р. – 91574 і 44146 осіб. Крім того, у виправно-трудових колоніях МВС УРСР склалася обстановка, яка негативно позначалася на перевихованні ув'язнених. На 1 жовтня 1958 р. у ВТК МВС УРСР утримувалося 59077 осіб при ліміті 46266 осіб [7, арк.94]. Досить часто траплялося так, що саме в місцях позбавлення волі налагоджувалися контакти для подальшої злочинної діяльності.

Проведеною вибірковою перевіркою було встановлено, що на 10964 засуджених, що утримувалися у виправно-трудових колоніях, виявилося 74% неграмотних та малограмотних та 64% вчинили злочин у стані алкогольного сп'яніння [1, с.187].

Науково-дослідні установи довгий час не займалися систематичним вивченням причин злочинності. Науково-дослідний інститут міліції розпочав вивчення причин злочинності та особистості злочинця в 1958 р. У 1959 р. під керівництвом відомого вченого-кримінолога О. Герцензона було проведено дослідження причин злочинності й особи злочинця за попередній, 1958 рік. Так, згідно з результатами дослідження, на 1958 р. кількість злочинів, які вчинялись особами в стані алкогольного сп'яніння, була такою: вбивства – 71,8%, зґвалтування – 62 %, хуліганство – 89,95%, розбої – 53,4%, крадіжки – 37 %.

Уражають також дані щодо загальноосвітньої підготовки. Серед усіх злочинців близько 8 % були неписьменними, 14,8 % –

Таблиця 1

Динаміка населення та злочинності в СРСР у 1956–1962 рр. [1, с.186].

Роки	Чисельність населення			Зареєстровані злочини		
	абс. показник	%	темп приросту	абс. показник	%	темп приросту
1956	197902000	100	-	579116	100	-
1957	201414000	101,8	1,8	677 260	116,9	16,9
1958	204000000	103,5	1,7	880 322	152	29,9
1959	208800000	105,5	1,9	614 552	106,3	0,2
1960	212300000	107,3	1,7	651 260	112,4	5,9
1961	261162000	109,2	1,8	877 549	151,5	34,7
1962	219817000	111,1	1,7	881 543	152,2	0,4

Зростання злочинності 1957–1958 рр. було закономірним і пояснювалося наслідками широкої та недиференційованої амністії кримінальних злочинців від 27 березня 1953 р. Прийняття Основ кримінального законодавства у 1958 р., що характеризувалося гуманним ставленням до злочинних елементів, призвело до скорочення врахованої злочинності у 1959 р.

Звертає на себе увагу той факт, що більшість злочинів, як правило, вчинялися на ґрунті пияцтва особами, які мали низький освітній рівень, а також рецидивістами. закінчили школу на рівні 1 –3 класу, 52 % – на рівні 4–6 класів, а 21 % закінчили 7–9 класів середньої школи. У бесідах засуджені заявили, що, втративши батька в роки німецько-радянської війни, знаходилися на утриманні матері, яка через значну зайнятість на роботі не могла приділити достатньої уваги їхньому вихованню. Залишившись без нагляду, кинули навчання. Засуджені у віці 21-30 років кинули навчання та пішли працювати у зв'язку з матеріальними труднощами в перші повоєнні роки, а потім не захотіли відновлювати навчання в

системі шкіл робітничої молоді [1, с.187]. У 1957 р., порівняно з попередніми роками, кількість жінок, притягнутих до кримінальної відповідальності за вбивство новонароджених дітей, зменшилась майже на 30 %. Очевидно, що деяке поліпшення соціально-побутових умов життя громадян, певне покращення житлових проблем, підвищення життєвого рівня населення і прийняття декриміналізаційних актів вплинули і на кількість вчинюваних злочинів [4, с.92].

Кримінологічна наука того часу вважала помилковою думку про те, що більша частина засуджених вчинила злочини лише через малограмотність чи малокультурність, хоча культура людини, її свідомість, погляди на життя визначаються певною мірою і рівнем освіти [1, с.188].

Інші автори вважали, що повоєнне поліпшення умов життя позитивно вплинуло на рівень протиправної поведінки громадян радянської держави. Але основні причини відносно помірного рівня злочинності в ці роки в СРСР, його зниження в певні роки було пов'язане з тотальним державним та громадським, відкритим та таємним контролем за поведінкою людей, з генералізованим страхом перед репресивним режимом [1, с.188].

З послабленням репресивного контролю в середині 1950-х років, смертю Й. Сталіна, злочинність у СРСР стала виходити на еволюційний шлях та розвиватися за світовими законами, тобто зростати скоріше, ніж зростає населення. Згодом почали утворюватися «ножиці» між зростаючою злочинністю та кримінально-правовим контролем (кількість виявлених правопорушників, засуджених, ув'язнених).

Протягом 1958 р. міліцією було викрито та ліквідовано біля 9000 кримінальних груп, які діяли на території республіки, до кримінальної відповідальності було притягнуто 64920 осіб. За цей час зареєстровано 70550 кримінальних проявів. 34% з них складали хуліганство і 46% – крадіжки. Порівняно з 1957 р. кількість кримінальних проявів зменшилася у 13 областях республіки, зокрема Київській та Сталінській, менше стало розбійних нападів, умисних убивств, тяжких тілесних ушкоджень, хуліганства. З врахованих кримінальних злочинів органами міліції було розкрито 95,6 % проти 95,4 % у 1957 р. У таких областях, як Київська, Житомирська, Львівська, Вінницька, Чернігівська, Рівненська, розкриття злочинів наближалося до 100%, але ця цифра викликає певні сумніви. За цей же час органами міліції було розкрито близько тисячі кримінальних справ за минулі роки. Зокрема, було розкрито такі серйозні злочини, як пограбування та вбивство громадянки Миргород, вчинене в Харківській області у 1953 році, згвалтування та вбивство громадянки Сергійчук, що було вчинено в Дарниці у 1955 р., пограбування магазинів у Ровеньківському районі Луганської області, у Кременчуцькому районі Полтавської області та багато інших. У протидії злочинності органи міліції стали більше використовувати агентурні можливості, особливо для виявлення та розробки осіб, які раніше судилися за небезпечні злочини та вели підозрілий спосіб життя, у результаті протягом року було своєчасно попереджено біля двох тисяч кримінальних злочинів, які готувалися. З числа розкритих злочинів за допомогою агентури викрито 29,2% з них проти 26, 9% у 1957 р.

Але деякі місцеві органи міліції, особливо Дніпропетровської, Харківської, Кіровоградської областей, ще недостатньо займалися попередженням злочинів, а кількість кримінальних проявів у цих областях не тільки не зменшилася, але й збільшилася [8, арк.10-11].

Наприкінці 1950-х років збільшилася кількість випадків застосування вищої міри покарання. У доповідній записці голови Верховного суду УРСР Ф. Глуха[1] вказувалося, що протягом 1955 р. в УРСР до вищої міри покарання у вигляді розстрілу обласними судами було засуджено 250 осіб, у 1956 – 297, 1957 – 351, у 1958р. – 472 особи.

[1] Глух Федір Кирилович (1912 - 1984). Закінчив Харківський юридичний інститут у 1939 р. У 1939–1941 рр. – прокурор Червонозаводського району міста Харкова. У 1943–1944 рр.– інструктор відділу кадрів ЦК КП(б)У.1947 -1953 рр.– заступник прокурора Української РСР. У 1954 - 1957 рр. – міністр юстиції Української РСР, у 1957 - 1963 рр. – голова Верховного Суду УРСР.У 1963– 1983 рр. – прокурор Української РСР.

Чиновник звертав увагу, що якщо взяти всі дані про факти умисного вбивства по республіці, включаючи і дітовбивство, то стосовно до середніх даних по СРСР найбільшу кількість засуджених за умисне вбивство було в Туркменській РСР –11,8 % – 1955р., 10,7 % – 1956, 11,1 % – 1957р., трохи менше в Грузинській РСР –8,0 % – 1955р., 8,8 % – 1956, 10,0 % – 1957р., РРФСР –5,2 % – 1955р., 5,4 % – 1956, 6,6 % – 1957р. Дані по УРСР: 2,2 % – 1955р., 2,4 % – 1956, 2,8 % – 1957р. З наведених даних видно, що судимість за умисне вбивство в УРСР була значно нижчою, ніж в інших республіках, проте судимість за цей злочин щороку збільшувалася. Коли взяти судимість лише за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах 1955 р. і порівняти з 1958 р., то побачимо зростання майже в два рази. Найбільша кількість засуджених за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах фіксувалася у Сталінській, Луганській, Київській, Дніпропетровській, Харківській, Сумській та Миколаївській областях. Найменша кількість засуджених за цей вид злочинів була в Закарпатській, Дрогобицькій, Житомирській та Волинській областях. Так, по цих областях було у 1958 р. засуджено лише 19 осіб. Порівнюючи судимість за 1957–1958 рр., слід зазначити, що в 1957 р. засуджено було робітників – 63 %, в 1958 р. – 59 %; колгоспників засуджено в 1957 р. – 17,7 %, а в 1958 р. – 19 %. Було засуджено у 1958 р. колишніх членів КПРС – 7 осіб (певна річ, «колишніми» вони ставали вже після вчинення злочинів), комсомольців – 23. Молоді віком від 18 до 24 років засуджено 35,5 %. Серед засуджених у 1958 р. за умисні вбивства при обтяжуючих обставинах 183 особи або 40,9 %, складали ті, хто раніше неодноразово судилися за різні, а також однорідні тяжкі злочини [8, арк.25-26]. Вбивства з хуліганських мотивів у 1958 р. були вчинені 150 особами (33,5 %), на ґрунті помсти – 131 (29,3 %), з метою заволодіння майном потерпілого – 68 (15,3 %), на ґрунті ревнощів – 59 (13 %), з метою полегшити покарання або приховати інший злочин – 10 (2,2 %), з інших мотивів або вбивства під час бійки – 30 особами (6,7 %). Здебільшого умисні вбивства здійснювалися особами в нетверезому стані. Особливо це було характерно для умисних вбивств на ґрунті хуліганства, помсти, з метою заволодіти майном потерпілих. Багато вбивств було вчинено у громадських місцях, клубах, кінотеатрах, а також у гуртожитках та трамваях. Непоодинокими залишалися факти вбивств на ґрунті службової діяльності представників влади, відповідальних працівників колгоспів та інших громадських активістів. Такі факти мали місце в Харківській, Сумській, Полтавській, Вінницькій, Тернопільській, Рівненській областях. Обласними судами за 1958 р. було засуджено до вищої міри покарання 472 особи. Верховним судом залишено в силі вироки відносно 352 осіб, а замінено вищу міру покарання на позбавлення волі – для 95 осіб [9, арк.31-32].

Засоби вбивства по цих справах були різні: колото-ріжучі предмети, вогнепальна зброя, тверде знаряддя, шляхом удушення тощо. Із загальної кількості потерпілих – 60 осіб, тобто 13.2%, були вбиті з вогнепальної зброї. З них – 40 осіб – з мисливських рушниць. Характерні приклади: Дніпропетровський обласний суд у травні 1958 р. засудив Срібного Григорія, якого раніше судили за шахрайство, до вищої міри покарання – розстрілу, за вчинене ним у м. Дніпропетровську хуліганство, поєднане з убивством з мисливської рушниці 2-х осіб та пораненням 18 осіб. Як було встановлено слідством по справі, Срібний 26 березня 1958 р., перебуваючи в нетверезому стані, узяв належну йому рушницю та патронташ з набоями і почав ходити по вулицях міста і стріляти в зустрічних громадян. Унаслідок його хуліганських дій, двоє громадян було вбито, 5 – отримали важкі вогнепальні поранення і 12 – менш тяжкі та легкі пошкодження на тілі. При затриманні Срібний вчинив опір, заліг у канаву та відкрив стрілянину по працівниках міліції і одного з них поранив. За рік до цього злочину, Срібний, теж перебуваючи в нетверезому стані, вчинив стрілянину з мисливської рушниці по вікнах своєї квартири та повибивав їх. Однак, цей небезпечний для багатьох людей хуліганський вчинок не викликав ніякого реагування з боку відповідних осіб. Срібний продовжував користуватися правом на мисливську рушницю, аж поки не застосував її вдруге

з хуліганських мотивів проти жителів міста, і на цей раз з дуже тяжкими наслідками [10, арк.13-14]. Вражаюче дикий випадок за своєю жорстокістю та безглуздістю!

28 жовтня 1958 р. Сталінським обласним судом був засуджений до розстрілу Штанченко Микола за вчинене ним з мотивів помсти вбивство робітника радгоспу «Слов'янський» громадянина Чирви. Для здійснення свого злочинного наміру він використав мисливську рушницю, яка була йому видана керівництвом радгоспу для охорони літніх приміщень для худоби (у документі, підписаному головою Верховного суду УРСР Ф. Глухом, – «для скоту»). Штанченко в минулому був 5 разів засуджений за вчинення тяжких злочинів (крадіжок, хуліганства тощо). В останній раз був звільнений з-під варти в 1953 році. Як свідчить характеристика, підписана директором радгоспу «Слов'янський», Штанченко дуже погано поводив себе в радгоспі. За пияцтво та порушення трудової дисципліни був звільнений, але потім знову поновлений на роботі. У серпні 1957 р. Штанченко, працюючи сторожем садів радгоспу, без жодних підстав стріляв з цієї рушниці в громадян, які проходили біля саду і нацьковував (у документі – «натравлював») на них собак. За ці дії народним судом 10 вересня 1957 р. був засуджений до одного року виправно-трудових робіт. Між тим, дирекція радгоспу виявила неприпустиму безвідповідальність і знайшла можливість доручати Штанченку мисливську рушницю, яку він потім використав для вчинення вбивства з «низьких мотивів». У протоколі загальних зборів радгоспу, долученого до справи, робітники, що виступали, звертали увагу на таку безтурботність керівництва радгоспу, яка сприяла вчиненню злочину і навіть вимагали накладення на них відповідного стягнення [10, арк.14].

Вироком Вінницького обласного суду до вищої міри покарання – розстрілу був засуджений Євчин Іван, 1920 р. народження, колгоспник, житель села Іванівка Іллінецького району за навмисне вбивство дружини, яке він вчинив 14 вересня 1958 р. з ревнощів та інших «низьких мотивів». Євчин у минулому вже двічі був засуджений за хуліганство: у 1949 – на півтора роки, а в 1954 р. – на 3 роки позбавлення волі. Сільською радою та допитаними свідками Євчин характеризувався як морально розкладена людина та хуліган. Незважаючи на це, Євчин у червні 1957 р. був прийнятий Дашівською районною радою в члени товариства мисливців і одержав дозвіл на мисливську рушницю. Згодом він скористався нею для вбивства своєї дружини [10, арк.15].

Луганський обласний суд 20 грудня 1958 р. засудив до розстрілу Касєєва Василя, 1931 р. народження, за навмисне вбивство, яке він вчинив 20 липня 1958 р. з мисливської рушниці небезпечним для багатьох громадян способом. Касєєв до вчинення цього злочину був судимий 1950 року народним судом Краснодонського району за систематичне хуліганство з поножовщиною до позбавлення волі на 5 років із забороною після відбуття покарання проживання на території України протягом 5 років. У 1953 р. він був звільнений достроково, повернувся за місцем свого народження в селище Верхня Краснянка Краснодонського району і згодом одержав дозвіл на користування мисливською рушницею. 20 липня 1958 р., Касєєв, перебуваючи у нетверезому стані, побився зі своїм двоюрідним братом Муликом. З метою помститися останньому, Касєєв зарядив свою мисливську рушницю картеччю і дробом і на вулиці селища, де було багато людей, пострілами з неї смертельно поранив потерпілого.

27 червня 1958 р. Чернігівським обласним судом був засуджений Романюк Ілля, 1923 р. народження, за вчинений ним замах на вбивство дружини на ґрунті ревнощів, унаслідок якого потерпіла отримала тяжке каліцтво. Це він зробив 16 березня 1958 р. пострілом з мисливської рушниці. Вжитими заходами життя жінки було врятовано, але вона втратила зір та праву руку. Романюк в минулому був двічі судимим: у 1943 р. за порушення військової дисципліни до позбавлення волі на 10 років і в 1947 р. – за розбій до 6 років. Але після відбуття цього покарання за такий тяжкий та небезпечний злочин він мав у своєму користуванні мисливську рушницею, яку і застосував як знаряддя замаху на вбивство [10, арк.16].

При розгляді справ відзначалося також безвідповідальне ставлення до збереження дрібнокаліберних гвинтівок первинними організаціями ДТСААФ у сільських місцевостях. Як правило, ця зброя зберігалася на квартирах у голів або членів комітету ДТСААФ і ними користувалися як вони самі, так і інші особи, і навіть діти. Внаслідок цього мали місце випадки, коли ці гвинтівки використовувалися як знаряддя вбивства. Так, засуджений Полтавським обласним судом до вищої міри покарання Бобло Володимир пострілом з дрібнокаліберної гвинтівки, яка зберігалася (у документі – «схоронялася») у нього в квартирі як у голови первинної організації ДТСААФ, 25 жовтня 1957 р. з помсти убив трьох осіб: генерал-майора запасу Дряніна В.П., полковника запасу Семеніхіна Г.С. та єгеря мисливського господарства Боженка М.П. [9, арк.16].На жаль, у документі не вказується, якою була причина цієї помсти, чому злочинець убив генерала і полковника.

31 липня 1958 р. бухгалтер колгоспу імені Чапаєва Покровського району Дніпропетровської області Катюха І.А., стріляючи в голуба з дрібнокаліберної гвинтівки, яка належала первинній організації ДТСААФ колгоспу і знаходилася у нього дома, спочатку з необережності поранив неповнолітнього колгоспника, а потім з метою приховати (у документі «затаїти») вчинене, другим пострілом добив потерпілого. Вироком Дніпропетровського обласного суду Катюха засуджений до розстрілу. При розгляді справи було встановлено, що з цієї ж гвинтівки, бавлячись, стріляв його син підліток і його товариші такого ж віку. Одним з таких пострілів лише випадково не були поранені дружина Катюхи та її сусідки, які поралися на городі [10, арк.16-17]. Як бачимо, усі випадки вчинення вбивств, які ми навели вище, мають достатньо показовий характер. Вони відзначаються жорстокістю, пов'язані з надмірною агресивністю злочинців, їх мотивами є помста, що має особистнісний характер, домашнє насильство, яке забарвлене суб'єктивними переживаннями.

У цитованому вище документі, адресованому Голові Президії Верховної ради УРСР Коротченку Д.С., містилася лише фактична інформація, ніяких пропозицій, узагальнень, аналізу не було.

Органи слідства і суди в той час часто знаходилися під впливом тяжких наслідків вчиненого злочину, дії звинувачених кваліфікували без урахування по справі фактичних обставин, умислу засудженого, мотивів вчинення злочину, особи засудженого і потерпілого та поводження останнього під час вчинення злочину.

Застосування смертної кари за умисні вбивства при обтяжуючих обставинах згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 квітня 1954 р. «Про посилення кримінальної відповідальності за умисне вбивство» не вплинуло на зниження кількості засуджених за умисне вбивство, хоч кількість засуджених до смертної кари з року в рік зростала [9, арк.33-34]. У доповідній міністра юстиції УРСР К. Згурської [2] від 6 лютого 1959 р. «Про стан судимості в республіці за 1958 р.» вказувалося, що суди республіки засудили в 1958 р. 185976 осіб проти 166437 осіб у 1957 р. У 1958 р. судимість збільшилася на 11,7 % порівняно з 1957 р. Кількість засуджених збільшилася у Київській області з 10641 до 12616 осіб, Харківській – з 8587 до 10545 осіб, Луганській – з 9842 до 11780 осіб, Дніпропетровській – з 9510 до 11316 осіб, Сталінській – з 19990 до 21567 осіб. За самогоноваріння судимість протягом 1957–1958 рр. збільшилася на 74 %, за дрібні крадіжки державного та громадського майна – на 34 %, за виготовлення та зберігання зброї, вбивство з необережності та перевищення меж необхідної оборони судимість збільшилася на 11 %, за аварії на транспорті – на 1,4 %. Крім того, народні суди піддали арешту 180136 осіб за дрібне хуліганство та 24086 осіб заарештували та оштрафували за дрібну спекуляцію. Серед засуджених кількість молодих людей збільшилася в 1958 р. на 4546 осіб. Серед засуджених молодих

[2] Згурська Катерина Іванівна (1915 – 2000). У 1938 р. закінчила Харківський юридичний інститут. З 1952 року – заступник голови Верховного Суду УРСР. З 1954 року – заступник міністра юстиції Української РСР. 1957 - 1963 рр. – міністр юстиції УРСР. 1963 - 1966 рр – 1-й заступник прокурора УРСР, а потім – заступник завідувача відділу з питань помилування Верховної Ради УРСР. На пенсії з 1977 р.

людей була значна кількість комсомольців, яка збільшилася у 1958 р. Найбільше комсомольців було засуджено за хуліганство, розкрадання державного та громадського майна, крадіжки особистого майна громадян та розбій. У 1958 р. було засуджено 2564 члени КПРС проти 2254 –у 1957 р. Більшість з них були засуджені за розкрадання державного та громадського майна і службові злочини [9, арк.42-45]. Загалом 12,6 % засуджених у 1958 р. мали раніше судимість. У 1958 р. кількість рецидивістів збільшилося на 4073 у порівняно з 1957 р. Із загальної кількості засуджених у 1958 р. 2759 осіб вчинили злочини за два або більше років до їх засудження і у тому числі 1042 особи –за розкрадання державного та громадського майна. Ці дані свідчили про те, що в значній кількості випадків злочини своєчасно не розкривалися. Протягом 1958 р. суди республіки застосували позбавлення волі до 98479 засуджених. Обласні суди засудили зза бандитизм – 9 осіб до смертної кари [9, арк.42-45].

Лише наприкінці 50-х років XX ст. стало помітним формування в працівників правоохоронних органів уявлення про те, що перебування у в'язниці не сприяє «перевихованню», а навпаки, сприяє втягненню осіб у протиправну діяльність. Зміна уявлень про доцільність призначення покарання у вигляді позбавлення волі знайшла відображення в практиці винесення вироків судами із кваліфікацією певної частини хуліганських проявів як «дрібного хуліганства», за яке передбачався лише штраф. У практиці роботи органів міліції та судів досить поширеними залишалися «факти лібералізму» у справах про хуліганство [7, арк.41].

У 1959 р. було прийнято постанову ЦК КПРС «Про недоліки в практиці притягнення до судової відповідальності громадян за малозначні злочини і тримання ув'язнених у виправно-трудових колоніях». На виконання постанови перевірками було встановлено, що значну кількість ув'язнених на території Київської області було засуджено за малозначні злочини, а деякі засуджені безпідставно утримувалися в колоніях із суворим режимом. На виконання цієї постанови з метою попередження злочинності, посилення нагляду за додержанням законності і залучення громадськості до цієї справи судово-прокурорські органи та УВС стали частіше практикувати проведення комплексних перевірок стану законності в окремих підприємствах, організаціях, установах і колгоспах з наступним обговоренням наслідків перевірки на зборах працівників. Однак у практиці роботи окремих органів прокуратури, суду та міліції залишалося багато фактів, коли громадяни притягалися до кримінальної відповідальності за малозначні злочини і засуджувалися до позбавлення волі, замість того, щоб передавати такі справи на розгляд громадськості. Так, лише в Тернопільській області за мотивами визначення занадто суворого покарання у 1959 р. було опротестовано у порядку нагляду 113 вироків народних судів. Органи прокуратури, суду та міліції перебудовували свою роботу відповідно до вказівок ЦК КПРС про необхідність широкого залучення громадськості до справи боротьби із «порушниками правил соціалістичного суспільства». У 1959 р. справи 186 осіб було припинено, а винні передані для обговорення та вжиття відповідних заходів громадським організаціям. Протягом 1959 р. у порядку нагляду було зменшене покарання 124 засудженим по Запорізькій області. У Чернівецькій області за сім місяців 1959 р. народними судами було розглянуто 207 матеріалів на засуджених, представлених до умовно-дострокового звільнення або заміни покарання на більш м'яке [9, арк. 175, 191, 196, 204]. Загалом по УРСР вже на 19 вересня 1959 р. комісіями було розглянуто 5112 справ засуджених, з яких звільнено достроково від відбуття покарання 3304 особи і 1303 особам позбавлення волі було замінено на інші засоби покарання: умовне – 917 особам, виправні роботи – 174, відправлення в дисциплінарний батальйон – 2, передано на поруки громадським організаціям та колективам трудящих – 123, передано на поруки батькам і близьким родичам – 87 осіб. Всього було звільнено з місць ув'язнення 4607 осіб. За даними заступника міністра внутрішніх справ УРСР І. Голинного, на 26 вересня 1959 р. комісіями було розглянуто 9699 справ, по яких достроково було звільнено 5868 осіб і 2766 особам пока-

рання у вигляді позбавлення волі замінено іншими заходами. Всього за весь час роботи комісій з місць позбавлення волі було звільнено 8634 особи. А на 1 жовтня 1959 р. комісіями було розглянуто 12444 справи, по яких достроково звільнено 7236 осіб, а 3857 особам позбавлення волі замінено на інший вид покарання. Всього за час роботи комісій було звільнено 11093 особи. Проте мали місце факти, коли особи, звільнені з місць позбавлення волі за рішенням комісій Президії Верховної Ради УРСР, знову вчиняли злочини [9, арк. 216, 226, 232,234].

У 1959 р. в Україні було зареєстровано майже на 30 % менше злочинів, ніж у 1958 р., різко скоротилася кількість особливо небезпечних злочинів [5, с.45]. Знизилася злочинність у всіх без винятку областях, в тому числі Сталінській – на 48,6%, Запорізькій – на 40%, Херсонській – на 37,5%, Кримській – на 31%, Харківській – на 26,5%. Помітно зменшилась кількість розбійних нападів, умисних убивств, згвалтувань, крадіжок усіх видів. Але кількість умисних убивств у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Луганській, Одеській, Полтавській, Тернопільській, Чернігівській зросла. Скрізь, крім Сумської області стало менше розбійних нападів, але їх було допущено у Дніпропетровській області – 174, Луганській -170, Сталінській – 316. Також скрізь, крім Закарпатської та Житомирської областей , зменшилася кількість згвалтувань [7,арк.45]. При загальному зменшенні крадіжок усіх видів у 1959 р. збільшилися крадіжки держмайна в Хмельницькій області, крадіжки особистого майна – у Закарпатській, Рівненській та Черкаській областях та дрібні крадіжки – у Тернопільській та Хмельницькій областях. За 8 місяців 1959 р. було розкрито 95,6 % кримінальних злочинів проти 92,6 % за цей же період 1958 р. Розкриття злочинів покращилося у всіх областях, крім Закарпатської та Черкаської. Особливо помітно скоротилося число таких злочинів, як дрібні крадіжки –на 69%, хуліганство – на 57% [8, арк.46].

Основними мотивами вчинення умисних вбивств у СРСР були такі: у 1956 р. 52,8 % умисних вбивств було вчинено на ґрунті ревнощів, сварок та інших побутових причин, 19,5 % – з хуліганських спонукань, 7,5 % – матір'ю новонародженого, 6, 3 % – при розбійному нападі, 1,4 % – при згвалтуванні, а в 1964 р. на ґрунті ревнощів та сварок – вже 64 % умисних вбивств, на ґрунті хуліганства – 26,7 %, матір'ю новонародженого – 4,8 %, при розбійному нападі – 2,1%, при згвалтуванні – 1,2% [1, с.194]. Таким чином, у 1953–1964 роках спостерігається тенденція збільшення кількості умисних вбивств, скоєних на ґрунті ревнощів та сварок та з хуліганських спонукань.

Період «відлиги» характеризується значними кількісними та якісними змінами у співвідношенні міської та сільської злочинності. У досліджуваний період спостерігається зниження сільської злочинності проти міської. Її рівень був нижчим за міську злочинність на 40 % [1, с.195]. [Ця тенденція була закономірним наслідком соціально-економічних процесів, що відбувалися у суспільстві, зокрема високого рівня міграції сільського населення до міста та швидких темпів урбанізації у аналізований період. Так, за матеріалами Всесоюзного перепису населення, проведеного 1959 р., чисельність міського населення СРСР на 15 січня 1959 р. становила 99978 тис. осіб, чи 48 %, чисельність сільського населення – 108849 тис. осіб, чи 52 %, але на 1 січня 1962 р. – 51% і 49% відповідно [1, с.195]. Лідерство міської злочинності, яка була фактором, що визначав характер злочинності по всій країні та найбільшою мірою впливав на формування криміногенної ситуації в суспільстві, свідчило про значний рівень криміналізації суспільного життя.

Висновки

Отже, кінець 1950-х років в історії протидії злочинності в Українській РСР характеризувався впровадженням нової кримінально-правової доктрини, перетвореннями системи правоохоронних органів, певною демократизацією та оптимізацією їхньої діяльності, що поступово позитивно впливало на динаміку злочинності. У 1955-1958 рр. криміногенна ситуація погіршувалася, кількість злочинів, у тому числі тяжких, зростала. Збільшення злочинності

відбувалося за рахунок зростання кількості кримінальнокараних проявів хуліганства, вбивств, крадіжок та інших видів розкрадань, але більше всього зросла кількість згвалтувань та інших статевих злочинів, проте менше стало випадків бандитизму. Більшість злочинів вчинялася на ґрунті пияцтва, особами, які мали низький освітній рівень, а також рецидивістами. Зростання злочинності в цей період було досить логічним і пояснювалося наслідками широкої та недиференційованої амністії кримінальних злочинців ще 1953 року.

Крива злочинності у період 1955-1960 рр. у своєму розвитку зазнала значних змін, пов'язаних з деякою лібералізацією радянського режиму у цей час, з ослабленням контролю держави за громадським життям та поведінкою людей, із суттєвими змінами кримінальної політики, кримінального законодавства та судової практики. Це стимулювало тенденцію переходу злочинності в СРСР на еволюційний шлях та її розвиток за загальносвітовими законами, тобто вона почала зростати скоріше, ніж зростало населення. Згодом почали утворюватися «ножиці» між зростаючою злочинністю та кримінально-правовим контролем (кількість виявлених правопорушників, засуджених, ув'язнених), хоча у 1959 р. ситуація поліпшилася, число злочинів зменшилося.

Література

1. Греченко В.А. і Ярмиш О.Н. Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 – серпень 1962 рр): історико-правове дослідження: [монографія]. Харків:Промарт, 2024. 452 с.

2. Керівники Харківської міліції / поліції (1918–2021 рр.): історико – правове дослідження /за заг. ред В.А. Греченка. Харків : Майдан, 2021.402 с.

3. Саблук С. А. Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922–1960 рр. : дис. … д-ра юр. наук : 12.00.01. Київський національний університет внутрішніх справ, 2017. 476 с.

4. Герус М. М. Кримінальне судочинство в УРСР у післявоєнний період (1945-1958 рр.): історико-правове дослідження**:** дис…канд.юрид. наук:12.00.01. Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021.272 с.

5. Чернега А.П. Правове регулювання діяльності органів міліції Української РСР у 1956–1985 рр.: авторефер. дис. канд..юр. наук:12.00.01.Київ, 2008.21 с.

6. Греченко В.А. Діяльність міліції Української РСР щодо протидії злочинності в кінці 1950-х років. *Право і безпека*. 2021.№4 (83). С.38– 47.

7. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4851. Арк.86,94

8. Галузевий державний архів МВС України (ГДА МВС України). Ф.3.Оп.1. Спр.213. Арк.10-11.

9. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4945. Арк.25-26.

10. ГДА МВС України. Ф 3. Оп 1. Спр. 204. Арк.13,14.

References

1. Grechenko V.A. and Yarmysh O.N. (2024).The police in Ukraine during the period of partial liberalization of the political regime (March 1953 – August 1962): historical and legal research: [monograph]. Kharkiv. [in Ukrainian].

2. Heads of the Kharkiv police / police (1918-2021) (2021).: historical and legal research / edited by V.A. Grechenko. Kharkiv. [in Ukrainian].

3. Sabluk S. A. (2017).Criminal and legal control of crime in Ukraine in 1922–1960. [diss. ... Dr. Jur. Sciences. Kyiv National Academy of Internal Affairs]. [in Ukrainian].

4. Gerus M. M. (2021). Criminal proceedings in the Ukrainian SSR in the postwar period (1945-1958): historical and legal research: Dissertation Candidate of Law: 12.00.01. Kharkiv National University of Internal Affairs. [in Ukrainian].

4. Chernega A.P. (2008). Legal regulation of the activities of the police of the Ukrainian SSR in 1956–1985: autores. dis. cand..jur. sciences:12.00.01.Kyiv. [in Ukrainian].

5. Grechenko V.A. (2021). Activities of the police of the Ukrainian SSR in combating crime in the late 1950s. Law and Security. *4 (83)*. [in Ukrainian].

6. Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies (TSAGOU). C. 1. D. 24. F. 4851. L. 86,94 [in Ukrainian].

7. Sectoral State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (SSA of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine). C.3.D.1. F.213. L. 10-11. [in Ukrainian].

8. TsAGOU. C. 1. D. 23. F. 4945. L.25-26. [in Ukrainian].

9. SSA of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. C 3. D. 1. F.204. L.13,14.

Grechenko V.A,
Тел. 067 293 1991
e -mail grechenko18@gmail.com
Yarmysh O.N.,
Тел. 050 323 2888
e-mail rnbo@ua.fm

CRIME GROWTH DYNAMICS IN THE UKRAINIAN SSR AT THE LATE 1950S

The end of the 1950s in the history of combating crime in the Ukrainian SSR was characterized by the introduction of a new criminal law doctrine, a certain democratization and optimization of their activities, which gradually had a positive impact on the dynamics of crime. In 1955-1958, the crime situation worsened, the number of crimes, including serious ones, increased. The increase in crime occurred due to the increase in the number of hooliganism, murders, thefts and embezzlement, but the number of rapes and other sexual crimes increased most of all, but cases of banditry decreased. Most of the crimes were committed on the basis of drunkenness, by persons with a low educational level, as well as by recidivists. A generalization of the practice of the Ministry of Internal Affairs bodies indicated a significant number of cases when a person who was imprisoned for minor crimes, after serving his sentence, committed serious crimes, and with the involvement of young people and persons who had not previously been convicted in their commission. Criminal statistics of those times showed that the intensification of repressions and the imposition of stricter court sentences on convicts did not affect the reduction of the total number of crimes committed. The growth of crime during this period was quite logical and was explained by the consequences of a broad and undifferentiated amnesty for criminals back in 1953. The crime curve in the period 1955-1960. In its development, it underwent significant changes associated with some liberalization of the Soviet regime at this time, with the weakening of state control over public life and people's behavior, with significant changes in criminal policy, criminal legislation, and judicial practice. This stimulated the tendency of crime in the USSR to move towards an evolutionary path and its development according to universal laws, that is, it began to grow faster than the population grew. Over time, "scissors" began to form between the growing crime and criminal law control (the number of detected offenders, convicted, imprisoned), although in 1959 the situation improved somewhat, the number of crimes decreased, but since 1960 its new growth begins.

Keywords: Ukraine, 1950s, crime, Ministry of Internal Affairs, police.